

Володимир ПАШУК

**ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»:
ПЕРШІ ВИДАННЯ
НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ
ТА ГОСПОДАРСЬКУ ТЕМАТИКУ.
1869—1874 рр.**

Охарактеризовано перші видання Товариства «Просвіта» на соціально-економічну та господарську тематику, що публікувалися в альманахах та окремих виданнях в період 1869—1874 рр. У них подавалися поради (головно дані з агрономії, ветеринарії) щодо ведення раціонального сільськогосподарського виробництва, вдосконалення догляду за свійськими тваринами. Також, з метою запобігання розоренню селян, пропаговано засоби зміцнення їх фінансового становища через заснування громадських шпихліврів та позичкових кас — відомих і ефективних форм кооперації. Поряд з цим звучали заклики поборювати власні негативні риси — пияцтво, лінивість, нещучтво, марнотратність, а замість них культивувати тверезість, працьовитість, ощадливість, засновувати школи з рідною мовою навчання.

Ключові слова: Товариство «Просвіта», просвітянські видання на соціально-економічну та господарську тематику, о. Ст. Качала, І. Бічай, о. І. Наумович, Р. Юнович.

© В. ПАШУК, 2012

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (108), 2012

У своїй діяльності Товариство «Просвіта» значну увагу звертало на проблемі соціально-економічного розвитку українців Галичини, що відповідало ідеологічним основам, заманіфестованим на Установчих зборах Товариства в промовах Н. Вахнянина та А. Січинського. Вказані доповідачі, розкриваючи напрямки планованої роботи, вважали, що новозаснована інституція повинна впливати на поліпшення матеріального стану суспільства, й вказали на відповідні підходи у просвітній діяльності. Н. Вахнянин вважав що спочатку потрібно було подавати народові твори з біблійної тематики, історії, а згодом, коли народ зацікавиться виданнями «Просвіти» і буде більше підготовлений до сприйняття важливіших речей, необхідно буде перейти до подачі «наук реальних», тобто до книжок про господарство, садівництво, бджільництво, тваринництво, про промисловість і торгівлю [10, с. 516].

Другий доповідач, А. Січинський, по суті, повторив міркування попередника, вважаючи, що одним із найважливіших завдань мало стати «охоту до читання розбудити». Для цього радив, перш за все, вдало підбирати проблематику видань і їх поступово розширювати. Це мали стати, «з одного боку, речі релігійні, як: життя святих, важиючі й інтересовніші події з біблійної історії...; з другого боку, повісті моральної заснови». Також закликав друкувати добрі книжки для народних шкіл. Таким чином, «розбудивши... в нашому народі достаточну охоту до читання», можна буде перейти до важливої й дуже необхідної народові науки про господарство, а саме: «о рільництві, садівництві, городництві і т. д.» Крім того, вказав на важливість видання книжок «розбуджуючі духа промислово-спекулятивного, духа підприємливості і асоціації» [11, с. 525—526]. Всі доповідачі наголошували, що і стиль написання, і ціна видань мали бути доступними для народу.

Загалом в ідеології просвітнього Товариства сприяння піднесенню матеріального добробуту русинів краю мало здійснюватися виважено й поступово шляхом видання книжок на економічну тематику. Тому обидва доповідачі вважали, що народ необхідно було підготувати до сприйняття важливих господарських знань через друк, спочатку релігійної літератури, зокрема біблійних оповідань, а коли народ познайомиться із просвітянськими виданнями, зацікавиться ними, а заодно призвичаїться до читання, тоді подавати йому книжки господарського характеру. За їхньою допомогою просвітяни планували

сприяти економічному піднесенню простого люду в галузі сільського господарства, торгівлі, промисловості. Це означало, що економічний напрям був чітко визначений в ідеології Товариства ще на етапі його заснування. А з початком діяльності потрібно було ці засади реалізовувати на практиці. Як саме започатковувалася економічна просвіта і якими були перші кроки в цьому, розглянемо у нашій статті.

Для з'ясування вказаних завдань охарактеризуємо перші видання Товариства, що мали соціально-економічне спрямування, визначимо їх характер, зміст, спосіб викладу тощо. До перших видань, що стосувалися матеріального «пробудження» русинів краю, віднесемо всі публікації, які тим чи іншим чином торкалися забезпечення добробуту народу, що побачили світ у 1869—1874 рр., тобто в період зародження «Просвіти» як організації, що мала сприяти національному розвитку народу.

На початку діяльності новозасноване Товариство вдавалося до друку різноманітних видань, зокрема альманахів, серед яких були матеріали релігійного характеру, літературні твори, підручники, твори науково-повчальні й розважальні. Це відповідало визначеній ідеологічній засаді про поступовість у підходах щодо «матеріальної» тематики. Однак вже у першому році діяльності Товариство вдалося до друку літератури, яка мала б подаватися народу дещо пізніше.

Стисле пояснення важливої ролі знань, науки у розвитку суспільства в різних його напрямках, у т. ч. й економічному, наведено в першому альманасі «Зоря» за 1869 р. У першій вміщеній у ньому статті п. н. «Дещо про письменство» [4, с. 3—9], написаній в стилі оповідання, автор О. Партицький спочатку виклав етапи поступу людства. За його міркуванням, колись в давнину люди «жили тільки по лісах, як звірята». Головним їхнім «господарським» заняттям було полювання. З часом вони навчили «волів та коней ходити в плузі, почали орати», винайшли різні знаряддя, як от серп, косу тощо. Пояснивши таким чином поступ людства, який пройшов еволюцію від споживацького до відтворюючого господарства, вказав, що пізніше було винайдено різноманітні машини, які допомагали людям у їхній праці. Тому: «тепер починають вже й орати, і сіяти, і в'язати, і молотити машинами». А могло це статися тому, що «до цього

всього подоходили люди своїм власним розумом, за поміччю мови, письменства та науки» [4, с. 3—4]. Пояснивши, таким чином, зв'язок інтелектуального, наукового розвитку із поступом суспільства, автор, після з'ясування впливу освіченості на релігію, громадянський лад, вказав на значення раціонального підходу для вдосконалення і сільського господарства. Воно, за міркуванням автора, вимагало науки, бо «орати землю можна як-небудь, або розумно: коли розумно, то і вродить добре; але і тут потрібна наука, щоб знати, як взятися за діло і з чим». Тому так трапляється, що наш селянин «збере на своєму полі з одного зерна шість, а німець, сусід його, на таким самим полі збере вісімнадцять зерен з одного посіяного, отже в три рази більше проти нашого брата». А це тому, що німець краще знав, як удобрювати землю, як краще її засівати, доглядати посіви, а зібраний урожай зберігати. Відповідно, в «німців завжди худоба буває ліпша, від нашої», а це тому, «що у нас не знають, як ліпше доглядати худобу, ходити коло неї не вміють, та й користь з неї не велика». На завершення цього блоку автор підсумував: «всі ці способи описуються в книжках, аби тільки хотіли вчитись, а користь буде» [4, с. 6—8]. Ця стаття, крім пояснень важливості інтелектуального, наукового розвитку для суспільства, мала чітко виражений пропагандистський характер. Для того, викладаючи роль науки в досягненні матеріального добробуту через порівняння раціональнішого господарювання німців із господарювання галицьких селян, автор завершив виклад матеріалу твердженням, що вся необхідна інформація з цього є у книжках. Залишалося лише її освоїти.

Першою публікацією, що ставила за мету сприяти матеріальному піднесенню народу, була книжка, написана о. Ст. Качалою під назвою «Що нас губить, а що нам помочи може», що вийшла під грифом Товариства у 1869 р. Це було не плановане видання, оскільки його запропонував Виділові сам автор, про що поінформував «виділових» на одинадцятому засіданні проводу від 13 вересня 1869 р. голова Товариства Н. Вахнянин. Він вказав, що у цій праці йдеться «о теперішніх нуждах простого народу, і як їм зарадити», що цю «брошуру передав товариству до видання отець Качала, признаючи разом на видатки видання 35 з[о]л[отих].

р[инських]. Рішено віддати сю брошуру до перегляду двом членам і видрукувати в 2000 примірниках» [1, с. 14]. Цього ж року брошура побачила світ, а згодом вона неодноразово перевидавалася, що свідчить про важливість піднятих у ній питань, прийнятний стиль й потрібність суспільству.

Брошура [5, с. 56] невеличкого формату складалася із п'яти розмов («розговорів»), в яких у формі діалогів розглядалися нужди тодішнього селянства й окреслено шляхи та засоби їх подолання. Наприкінці книжечки вміщено «Статут громадських шпихлів», ухвалений Збараською повітовою радою.

Стиль написання простий, легко читається, а використаний діалоговий підхід нагадує катехитичний спосіб — питання-відповіді, що визнані одним із найефективніших методів подачі та сприйняття інформації. Цьому сприяли і звичні для селян персонажі учасників розмов — селяни, священник, що обговорювали насущні, отже, зрозумілі народні нужди.

За характером викладених міркувань текст можна поділити на дві умовні частини, кожна з яких відповідала двоскладовій назві брошури: перша частина стосувалася тодішніх суспільних проблем, тобто відповідала на питання, що зазначено у першій половині назви — «що нас губить», а друга вказувала на потребу й шляхи поборення існуючих негараздів, що наповнювало змістом другу частину назви — «що нам помочи може». Кожна з них мала свої складові які уточнювали, конкретизували, ілюстрували підняті питання суспільного розвитку — його тодішнього стану та бажаних і необхідних перспектив.

Перша, умовна частина, складалася із трьох «розговорів», які, згідно з задумом автора, мали «вияснити» існуючі сільські негаразди та вказати на їх причини. У першій розмові [5, с. 3—10] два господарі, Павло і Василь, роздумували над становищем селянства після скасування панщини, нарікали на появу нових проблем, зумовлених отриманою «свободою», і намагалися збагнути, що до цього призвело.

Суть розмови зведена до констатації факту, що становище селянства погіршилося (бо лихварі забирали землю), і до пошуку причин цього явища, що виражено у діалозі розважливого Павла і скептика Василя. Перший вважав, що це сталося тому, що свободою необхідно вміло скористатися. А, на жаль, частина селян, зрадивши, що їх вже не гонять

на панщину, «замість взятися щиро до праці і... більше працювати... для себе, стали вони, в темноті своїй і при дурному розумі..., частіше заглядати до корчми» і, як наслідок, «аренди... пішли в гору, а ґрунти хлопські» забрали лихварі. Скептик, опонуючи Павлові оправдовував це тим, що люди у цьому не винні, бо «їх свобода застала темними», а до цього спричинилися мандатори, які чинили перешкоди в навчанню дітей (батьків учнів садили «до арешту», а письменних хлопців віддавали до війська), а тепер дорослим вже пізно вчитися. Розважливий Павло заперечував, що люди не були винні за панщини, а після її скасування необхідно було самим вчитися. Також висловлено критичну оцінку щодо частини тодішнього селянства, згідно з якою люди не завжди хотіли заробляти, ліниві, марнотратні, вражені пияцтвом. На останньому «критик» зупинився детальніше, зауваживши, що люди п'ють при різних okazіях (весілля, гість) і дітей привчали до пиятики, а це руйнувало господарство, вело до розбою. На завершення розмови співбесідники вирішили після «вечірні» звернутися до священника за порадою.

Друга розмова [5, с. 10—16], з участю пароха, підтвердила міркування розважливого Павла. Священник вказав на головну причину занепаду селянських господарств — пияцтво, а його пов'язав із тенденціями, що сформувалися ще з часів панщини і зберігалися і в постпанщизняний час, та з нерозважливостю самих селян. Парох повторив думку Павла: причина пияцтва — дурний розум і темнота простого народу і пояснив їх походження. Пани за допомогою пропінації привчили селянина до алкоголю ще за часів панщини. «Двори накидали хлопам на свята... по 10 і більше кварт горівки, за котру, чи хотів чи не хотів пити, заплатити мусів.» І вказав на вихід: робити те, що від нас залежить — менше пити. В нових умовах ніхто вже не змушував до пияцтва, а зароблені гроші краще заощаджувати. Для підтвердження своєї думки навів приклад — пани й лихварі, які торгували горівкою, знали, до чого веде пияцтво, тому пили мало і не впивалися. Звідси і висновок пароха — розумний чоловік зловживати алкоголем не буде. Пияцтво, як зауважив священник, ходить у парі із темнотою і веде до злиднів, розпусти. Також отець вказав і на те, що пани не сприймали душпастирів, які були проти пияцтва.

Третя розмова [5, с. 17—28], яку представник кліру продовжив вже за участю громади, мала дещо інший характер і більшою мірою стосувалася соціальних взаємин, а також і політичних справ. Парох на початку розмови вказав, що панщизняні «традиції», певним чином, збереглися і на той час, бо пропінація давала значний дохід, тому пани боялися її ліквідації й хотіли у сеймі прийняти відповідний закон. Далі логічним був перехід розмови до виборів і становища русинів в краї.

Головний учасник дискусії закликав селян обирати на виборах не хлопа чи пана, а священика. На закид громади, що у сеймі депутати священики тільки про мову говорять, парох пояснив значення мовного питання в Галичині. Наголосив, що свою мову необхідно відстоювати, бо «яка мова в хаті, такий там і господар: русин, мазур, німець. Так само: чия мова в уряді, — той господар в краю». Та «чи русини мають і на дальше позіставати рабами в своїй хаті? А знаєте, що коли чиею мовою говорять і пишуть, то той народ є поважаний в світі. Хто мою мову не поважає, той мене самого не поважає». Після того виклав головну політичну ідею цієї розмови: «ми хочемо, щоб під Цісарем нашим уважано нас в нашім краю господарями. Хочемо, щоб так, як давніше за князів наших, ба ще в початках і за Польші, мова руська була в урядах і школах, щоби народ руський був народом і ніхто щоб не цурався руського письма і слова. Тоді і сойм мусів би бути руський, а не польський». І, звертаючись до громади запитав: «розумієте же тепер, чому поляки так дуже гніваються на письмо руське?». У відповідь присутні відповіли: «тепер розуміємо, бо не хотять русина випускати з-під своєї опіки». Після цього священик закликав селян: «вибирайте на виборців людей чесних, твердих». І вказав на негативну «виборчу» практику: «за горівку наш чоловік вибирає посла, за горівку кидає своє найважливіше право. Горівка підвищує податки, віддає grunt» лихварям і губить нашого чоловіка; а чоловік нарікає, мов би не сам тому винен був».

Як впливає із логіки змісту, перші три «розговори» були засобом окреслення народних негараздів, зрозумілих селянам тривог та вказано, за допомогою самих господарів і священика на причини такого становища. Загалом, висловлені автором міркування і діалогова форма їх подачі мали допомогти читачам збагнути сутність їхніх проблем у де-

термінованому варіанті й підвести їх до розуміння шляхів виходу із складного становища. За сутністю їх можна звести до трьох базових положень.

Перше: констатовано складне становище селянства, що полягало у втраті ними землі. Це автор пов'язав із кількома об'єктивними і суб'єктивними факторами-причинами.

Друге: об'єктивні причини стосувалися пояснень, згідно з якими, отримавши соціальну свободу, колишні панщизняні селяни не були до неї готові, бо завдяки панщизняній пропінації в народі вкорінилося пияцтво, а перешкоди, які чинило помістя в отриманні освіти, призвели до нецтва (темноти, нерозуму). Тобто, об'єктивні причини негараздів стосувалися дій домінії щодо своїх підданих і їх наслідків, що стали важливим фактором неадекватної поведінки у часі звільнення від панщини. Крім історичної об'єктивної причини, введено й тогочасний політичний фактор, з допомогою якого автор пояснював селянам зв'язок матеріального добробуту людей із політичною владою. Тодішній читач, ознайомившись із третім «розговором», мав зрозуміти, що багатим є той, хто панує в краї. А ностальгія за княжими часами була скритим жалем, який, ймовірно, автор хотів передати читачам, за втратою русинами свого панівного становища на своїй землі. А те, що польські дідичі використовували політичну владу на свою користь, мало підвести читачів до розуміння політичної ваги у відстоюванні своїх інтересів. Звідси і логічною була порада — вибирати в депутати своїх природних, як на той час, заступників — священиків, а не панів чи неосвічених селян.

Третє: в тактовній формі викладені суб'єктивні причини негараздів. До цієї категорії віднесено, за версією автора, «запозичені» з панщизняних часів негативні якості, що збереглися в нових умовах. Суб'єктивізм полягав у неготовності, відсутності бажання у селян змінити своє ставлення до власних вад з метою їх викорінення. Тому неосвічений, вражений нав'язаним пияцтвом народ не зміг адекватно зреагувати на нові обставини. Надмірне вживання алкоголю за будь-яких обставин, вело до матеріального зубожіння, породжувало негативні особистісні якості — розпусту, схильність до розбишацтва, лінощі, марнотратство. Відповідно, щодо окремих вад, суб'єктивізм полягав у небажанні зменшити вживання алкоголю, бо в нових умовах їх

ніхто вже не заставляв купувати горілку, нерозуміння політичної ситуації в краї й піддатливість селян-виборців «горілочним» передвиборчим технологіям. У цьому зв'язку автор, вказуючи не усвідомлення простими людьми важливості справи відстоювання питання мови, намагався поширити ідеї боротьби за зміцнення своїх національних позицій в краї, що пов'язано із українсько-польським протистоянням в Галичині. Констатуючи домінування в ній дідачів, переконував, що це сприяло збереженню непорушності попередніх «звичаїв» в алкогольно-сільській «політиці» домінії і в нових умовах. Ці три розмови логічно підводили читача до другої частини брошури, в якій автор вказав на шляхи подолання складного становища.

Четверта розмова [5, с. 28—37] розпочата педагогічним засобом. Автор устами священика підсумував зміст попередніх «розговорів». Нагадав, що співбесідники «роздумували над тим, чому наш нарід зубожіє», чому втрачає землю, і дійшли висновку, «що темнота тому причиною. Темнота веде до п'янства, до лінивства і марнотратності, а те все до недостатку, недостаток веде знов до затягання довгів» і лихви, через що лихварі «маетки хлопські загортають». Після того парох виклав поради, а, по суті, перелік засобів, що мали допомогти селянам виправити своє становище, у т. ч. поліпшити власний матеріальний добробут. «Моя рада така: проти п'янства поставити мірність, проти лінивства — працьовитість, а проти марнотратности — ощадність. Або, коротше сказавши: наука, праця і ощадність урятують нас від лихви.» Подавши, таким чином, схему порятунку, і розкриваючи її, душпастир, який волею автора-декана став громадським просвітителем, виклав свої поради, по чергово зупиняючись на кожній її складовій.

Перша порада: освіта, яка стосувалася і дорослих, і дітей. Щодо перших, священик вказав, що вчитися ніколи не пізно, тому, замість йти до корчми, краще зібратися селянам у дяка або в якогось господаря і послухати (багато були неписьменними) прочитану кимось книжку чи газету, «які коштують 5 чи 10 кр.». Для дітей радив заснувати школу, щоб діти «не були темні» і навчилися читати.

Далі в уявній розмові священик спростовував скептичні аргументи селян, за якими школа, вчитель вимагатимуть додаткових витрат, пояснив і користь від

освіти і як можна влаштувати оплату вчителя. Перше — навів переваги освіченої людини. При зменшенні ґрунтів, письменному легше влаштувати особисте життя, бо він може опанувати ремісничу професію чи стати священиком. Крім того, освіта сприяла кращому розумінню природи, суспільства, пізнанню чужих народів, історії і що вона має позитивний вплив і на господарську діяльність. Для цього навів приклад двох господарів, один з яких провадив раціональне рільництво (удобрював ґрунт, вчасно сів) і мав гарний врожай. А інший все робив як-небудь і отримав гірший результат. Для посилення аргументів навів також приклад гарного господарювання німців, які, крім рільництва займалися бджільництвом, садівництвом, вирощуванням овочів, що мали високу ринкову ціну. Також, вказуючи на раціоналізм німців, пояснив, що їхній господар обов'язково збере розкидані по полях свої ділянки в одну, навіть, якщо б це йому і дорого коштувало. А також добрий господар сіє, крім збіжжя, різні рослини (напр., ріпак), дбає про сіножаті, краще годує худобу. Тому «німець собі і будинок ліпший поставить, і ліпше жити буде, як наші люди». І повчальний підсумок — «А що сьому причиною? Наука, розумна праця і ощадність. Німцєві стане і школу оплатити, і на книжку для дітей... ніколи не жалує. Так би і нам учитися треба, як би дохід помножити можна». Пояснив, що попередній досвід господарювання, яким послуговувалися колись давно селяни, вже не придатний. «Отже і до господарства потрібна наука, щоби землі, котра нас годує, не утратити».

Пояснюючи потребу заснування по селах шкіл, вказав на існуючі проблеми в цій царині. Перше: початкові навчальні заклади не відповідали тогочасним потребам народу, не приносили користі, тому що «чого діти навчатися в школі, і те забувають скоро». Також вказав на іншу важливу проблему — полонізацію шкіл. І це пов'язав із виною самих селян, оскільки вони не знали «Шкільного закону», який дозволяв засновувати школи з народною мовою навчання. Тому «коли громада руська схоче мати руський язик викладовий, то ніхто їй того заборонити не може». Для посилення агітації за освіту навів приклади, за якими неписьменність шкодить при сплаті податків, при зверненнях до органів влади. Завершувала цю розмову агітація священика за доцільність заснування по селах народних шкіл.

П'ята і завершальна розмова [5, с. 38—54] пояснювала читачам, що крім науки потрібна і раціональна праця. Для пояснення цього автор вдався до прикладів такого підходу в чехів і німців. Священик переконував громаду, що у цих народів «інакше, там майже всі уміють читати і писати». Там добре працюють і вдаються до сторонніх заробітків: «зроблять своє, тай ну-те на заробітки». Тому «господарі та-мошні — гей пани; їх доми і будинки не такі, як у нас», вони «працюють і щадять».

Далі розмову звернено на важливу тогочасну проблему — лихварство. Священик, засуджуючи це явище, нашттовхнувся на закиди селян, згідно з якими коли неврожай, град, падіж худоби, потрібні позики, тому й необхідно звертатися до місцевого лихваря за допомогою. Священик, відкидаючи ці закиди, вказав на засіб порятунку в подібних обставинах. Перш за все дорікнув непомірними видатками селян на весілля, хрестини, вказав, що при низьких цінах на збіжжя податки стають великим тягарем, а потім порадив: «менше видавати, а більше приробляти». А щоб у складних ситуаціях «було звідки порятуватись, треба позаводити всюди шпихлірі громадські і каси». Далі пояснив, що і як необхідно чинити для цього.

Священик радив восени частину зібраного врожаю скласти у шпихлір, щоб «коли не стане чоловікові хліба, було де взяти збіжжя на прожиток і на посів. Так само можна мати касу громадську, щоб в потребі було де на малий процент кілька ринських визичити». І пропагандистський висновок: «де буде шпихлір і каса, там не будуть знали люди ні голоду, ні лихви». Далі наведено приклад, як священик в одному селі після довгих розмов зумів переконати громаду заснувати шпихлір. І внаслідок цього роботодавці втратили дешевих робітників, а орендар — можливість мати лихварський зиск.

Після того священик пояснив, як мала б працювати ця громадська «установа» і яку можна мати з неї користь. Для цього він навів «механізм» руху збіжжя як засіб позики. За позичений «корець» зерна треба брати при поверненні не півтора, як корчмар, а лише «одну чвертку». Тоді «таким способом з 12-х корців початкової зсипки зробиться нам за 10 літ більше як 100 корців, а за 15 літ більше як триста корців». Для посилення аргументації автор подав таблиці, в яких проілюстрував збільшення кількості зерна у шпихлірах по роках. Далі парох по-

яснив, як можна скористатися із отриманих, у перспективі, надлишків. Вказав, що при наявності у шпихлірі вже 200 центнерів можна зменшити процентну ставку «на 4 горці». А також, маючи надлишок зерна, можна його продати, а на виручені гроші заснувати громадську касу, за допомогою якої «мож буде рятуватися в потребі, також, на менший процент, щоб не лізти» у лихварські руки.

Поряд з цим автор подав й інший спосіб заснування шпихліра. Щоправда, він цікавий не стільки технологічним підходом, скільки латентною формою пропаганди ідеї національної соборності. Священик поінформував громаду, що «за границею, під царем московським, жиє таких людей руських, як і ви, ще 13 мільйонів». Далі розказав, що там, для своєї потреби селяни зносять не зерно, а снопи, в залежності від наділу, і складають у стіжки громадські. Відповідно, «копами» позичають і «копами» віддають борг у жнива, але вже «з процентом».

Для посилення пропаганди доцільності заснування шпихлірів автор, в особі священика, навів ще один аргумент, за яким віддаючи борг лихвареві, селянин втрачає, а повертаючи борг у громадську комору чи до каси, то «те ваше і будете могли знов ужити на потреби громадські», та і процент лихварський «далеко більший, як наш».

Наступна частина останньої, п'ятої, розмови стосувалася пояснення вигоди громадської каси під кутом зору «коректнішого» проценту. Наголошено, що відсоток встановлює громада і що він повинен бути «не більше, як двадцять від ста». Священик на закиди селян, що і він є надто високим, пояснив, що лихварський становить 52% річних, а свій процент, з часом, можна зменшити. Після цього наведено логічний висновок: «маючи шпихлір і касу, не знали би люди ні голоду, ні... лихви, не потребували би збувати свого ґрунту, було би з часом на школу і на церков, та ще могли би, з часом, також заложити які фабрики, як те діється у німців, або чехів».

В наступному блоці пояснюється інший спосіб створення громадської каси. Він звернув увагу на те, що «громади мають... старі облігації, то можна би ужити на заклад каси проценти від них, а ні, то змінити їх на гроші». При цьому вказав, у який спосіб можна було б їх продати. Наводив інші можливості здобуття коштів на «касові» справи, які були під силу селянам.

Важливим пунктом «розмови» була порада щодо забезпечення належного ведення цих громадських «інститутів». Це міг робити «чоловік (стигатор), який має бути добрим». Для пояснення цієї позиції навів приклад, за яким колись один пан заснував для людей касу і добре її вів, а після ліквідації панщини передав її громаді, яка не змогла справитися, і каса занепала. Тому радив на посаду обрати грамотну людину, «що б він усе записував», тобто вчителя. А на закиди громади, що це призведе до додаткових видатків, які громада не осилить, висловив міркування щодо додаткових засобів поліпшення матеріального стану вчителя. Наприклад, сільський педагог міг би займатися «пасічництвом, шовківництвом і т. д., тоді і діти приучувалися б сих пожиточних речей і для громади був би хосен». На завершення розмови священник радив з літа чи осені приступити до заснування шпихліра та каси і головною умовою для цього вважав волю: «де кріпка воля, там і перешкоди уступити мусять».

Наприкінці книжки наведено текст «Статуту громадського шпихліра», ухваленого Збаразькою повітовою радою, що складався із 10 параграфів [5, с. 55—56]. В наступному виданні цієї брошури (1874 р.) додано ще й інформацію «О касах позичкових» та «Статут кас позичкових», що складався із 23 параграфів із наведеним переліком зразків атрибутивних документів [6, с. 80].

Цей перший зразок соціально-економічної просвіти важливий є і під кутом зору змісту, і форми подачі матеріалів. Зміст побудований за принципом детермінізму, що включав констатацію тодішніх проблем, пояснення їх причин і засобів подолання та очікуваних результатів. Негаразди пов'язано із матеріальною нуждою селянства, до якої призвели наслідки панщизняного стану, неготовністю селян швидко адаптуватися до нових умов соціальної свободи. Тому причини диференційовано на зовнішні і внутрішні, при наголошенні на важливості останніх, які можна було змінювати на користь селянства. Обидві складові причин призвели до того, що неосвічене селянство, вражене вадами сформованими у попередніх, панщизняних часах — пияцтвом, ледарством, марнотратством, втрачало землю, зубожіло. Для побороення цього стану наведено низку порад, що стосувалися пропаганди освіти дорослих і дітей, раціонального ведення господарства та створення

громадських шпихлірів та позичкових кас. Саме такі пропозиції мали б порятувати зубожілих селян від злиднів і безперспективності.

За сутністю ця брошура мала багатозначний вираз, який стосувався соціально-економічних і громадсько-політичних проблем, відзначався пропагандистсько-агітаційним, інформаційним характером, прагматизмом. У ній економічні питання тісно пов'язані із загальним станом суспільства та проблемами Галичини як коронного краю Австро-Угорщини. Вектор дії мав, головно, внутрішнє спрямування. Незважаючи на нарікання на зовнішні обставини, панщину і її спадок, виверти домінії та лихварів, головна увага зосереджена на внутрішніх вадах, які можна і необхідно було поборювати. Тому автор наголошував саме на особистісних хибах тодішніх селян, які призводили до породження матеріальних негараздів. Відповідно, основне призначення праці було спрямоване на переконання селян і громад самим вирішувати власні проблеми і вказано, в який спосіб. Для цього необхідно було йти шляхом самовдосконалення, що означало викорінення поширених вад — пияцтва, марнотратності, лінивства, тобто всього, що руйнувало духовну й матеріальну базу селянства, а взамін автор пропонував розвиток в освітній сфері, радив призвичаюватися до раціональної праці, ощадливості, а також закликав посилювати роль громад за допомогою влаштування громадських шпихлірів та позичкових кас.

За формою викладу ця праця мала добре продуманий підхід, за яким матеріал подавався в такий спосіб, щоб він був і важливим, і зрозумілим потенційним читачам — селянам, і цікавим та придатним до практичного застосування. Для того автор використав вдалий прийом, за яким текст подавався через діалоги, учасники яких були прості селяни, кожний із своїм характером (розважливий Павло, скептичний Василь), а також введено постать мудрого, компетентного радника — священника, який переймався долею людей й хотів їм допомогти (друга п'ята розмови). Це поліпшувало сприйняття пропонованого матеріалу, посилювало довіру до викладачів міркувань, порад. Крім того, автор, вводячи як персонажів розмов громаду і пароха, намагався у такий спосіб вивести образ місцевого провідника — руського священника для тодішньої громади, яку можна асоціювати із всім тогочасним суспільством,

яке, головню, складалося із селян і найосвіченішою людиною на селі був саме священик.

Важливими були і педагогічні підходи, що передбачали повтори-узагальнення «викладеного матеріалу», що наведені на початку другої частини (четвертий «розговор»), та підсумовуючого повтору «пройденного матеріалу» наприкінці п'ятої розмови. За своїм спрямуванням робота мала інформаційний, дискусійний вираз, а також частково була спрямована на розширення світогляду, формування активної особистісної й громадянської позиції, часткову політизацію селянства. Для посилення зацікавленості пропагованими ідеями використано приклади вдалого господарювання німців і чехів, наведено прогнозовану користь від пропонованих заходів. Також у ненав'язливій формі пропаговано ідею національної соборності.

Наступні публікації «Просвіти», що мали більше «плановий» характер, стосувалися, головню, господарських порад. Друга просвітницька ініціатива, спрямована на поліпшення матеріального стану суспільства, була поміщена у першому «Народному календарі на рік звичайний 1870», датованому тим же роком, що і праця о. Ст. Качали — 1869. В рубриці «Порадник господарський і лікарський» подано сім невеликих інформаційно-порадницьких матеріалів, що стосувалися поліпшення сільського господарства.

У першій замітці «Як найліпше тучити¹ звірят» наведено поради стосовно раціональної годівлі тварин [15, с. 37]. Вказано, які рослини є найпоживнішими для тварин (бобові, олійні культури, овес, ячмінь), подано спосіб приготування корму. У другій публікації під назвою «Як запобігти браковій гною» [13, с. 37—38] наведено приклади, за якими розвинені європейські народи (німці, французи, англійці) використовували різні органічні добрива, і вказано, як ці види добрив застосовувати для підвищення родючості ґрунту. Третя інформація «Як ходити коло коней» [18, с. 38—39] пояснювала раціональний спосіб годівлі коней і лошат, догляд за ними, як привчати молодняк до запрягу. У четвертій публікації «Як позбутися хробацтва на городі» [16, с. 40] наведено рецепти боротьби із шкідниками рослин, що розмножувалися у ґрунті. В п'ятій інформації під назвою «Як розводити добрі шпараги» [17, с. 41] викладено поради щодо підготовки ґрунту, впоряд-

кування грядок, способу посіву, сівозміни. Шостий матеріал пояснював «Як і коли сіяти ячмінь» [14, с. 42]. У ньому наведено дані про види ячменю і способи його посіву. В останній публікації перераховано найпоширеніші хвороби овець [8, с. 43] і пояснено способи їх діагностування та лікування.

Загалом, ці публікації в лаконічній формі подавали інформацію, яка мала краще зорієнтувати селянина у справі поліпшення ведення рільництва і тваринництва. Короткі матеріали давали лише частковий матеріал й мали, як можна припустити, більше моральний характер, що стосувався заохочення селянства до раціональнішого ведення власних господарств і подавав невеличку інформацію, як це потрібно робити. Спосіб викладу матеріалу — описово-інформаційний та рекомендаційно-порадницький.

Третьою публікацією, що мала тематичний стосунок до селянської господарки, були дві статті, вміщені в просвітянському альманасі «Зоря» за 1870 р., яку підготував О. Партицький. Перша під назвою «Дещо про бульбу» [12, с. 35—46] написана у стилі оповідання, починалася із короткої передісторії запровадження картоплі в нашому краї. Автор Р. Юнович розповідав, що ця рослина завезена із Америки і що люди спочатку до неї ставилися з недовірою. Для «популяризації» нової культури «один аптекар» застосував цікавий спосіб. Він засадив город картоплею й оголосив про свою «монополію» на цю диковинку і поставив для нагляду охорону. А «що заборонено, то річ для нас ласа», і люди почали тихцем її «позичати» в аптекаря. Охорона, яка була наперед поінформована про «ліберальність», не дуже пильнувала своїх обов'язків, так що в скорому часі селяни мали на свої городах цього американського іммігранта.

Далі автор зазначив, що спочатку люди не розуміли, як необхідно було споживати новинку. Навів приклад німців, які пробували готувати їжу із «барабольок», що формувалася із цвіту картоплі. Їм це не смакувало. Допоміг випадок. Один чоловік знайшов спечені картоплинки (садівники палили багаття і вони випадково туди потрапили), скуштував їх, сподобалося і зрозумів, що придатні в їжу коренеплоди, а не ягоди. З того часу ця рослина стала другим хлібом для селян, особливо в часах, коли був неврожай на зернові.

Далі, після такого історичного екскурсу, автор подав інформацію про спосіб розмноження картоплі та

¹ Тучити — відгодовувати.

догляду. При тому вдавався до цікавих прикладів, можливо, у дещо гіперболізованому трактуванні можливостей росту цієї рослини. Розповів, що він бачив в одного господаря картоплю, якої «корч вищий від мене, і рукою не міг я верху досягнути». Господар змушений був стебла підтримувати «тичками», оскільки вони «виросли на п'ять ліктів високо, а під корчем було шістдесят бульб, з котрих шістнадцять більше як пів фунта² важили» [12, с. 36]. Далі наведено способи зберігання картоплі, окремо пояснено, як це робити із посівним матеріалом і картоплею, призначеною для споживання.

Після цього викладено поради щодо підбору посівного матеріалу. Автор вважав, що для садіння найкраще підходить картопля середніх розмірів з невеликою кількістю «очок» і що картопля родить найкраще у піщано-глинистих добре освічених ґрунтах.

Також викладено поради щодо її вживання. Зауважено, що цей продукт не варто споживати сам, оскільки це призводить до ожиріння і не дає людині сили, а картопля «попри других стравах... здорова і для тіла служить». Далі подано рецепт визначення кількості крохмалю в картоплинах (помістити коренеплоди в соляний розчин, і та, що опускалася, мала найбільший вміст крохмалю) та спосіб його отримання. Для цього необхідно було її подрібнити на тертці, змішати з водою і «витиснути» отриману суміш через тканину. Крохмаль за деякий час осяде на дно. Далі наведено спосіб його очищення, а після висихання він ставав придатним до застосування. І наведено приклади, в який спосіб використовувався, зокрема, для виготовлення клею чи на продаж.

Крім того, наприкінці замітки висловлено і певні застереження. Так вказано, що в молодій картоплі є отрута і вона також міститься у «відвареній воді, яку не треба вживати». Поінформовано, що із гнилої картоплі виготовлялася «гнила горівка, так звана смердюха», яка була поганою для вживання, і наведено негативні приклади цього [12, с. 42]. Очевидно, останній матеріал мав антиалкогольне спрямування.

Загалом, ця стаття була більше цікава історією запровадження картоплі. Практичні рекомендації мали більше інформаційне значення, оскільки якихось особливих методик її вирощування не подано. Можливо, більшого значення мали «рецепти» щодо

отримання крохмалю, визначення придатних ґрунтів для цієї культури та застереження щодо недоречності непомірного вживання її у їжу та щодо «перетворення» цього, але вже зіпсутого «продукту» в неякісну горілку. Деякі твердження були дещо перебільшеними і, ймовірно, мали пропагандистський характер, як от висота бадилля, що перевищувала людський зріст (це, властиво, тільки топінамбуру), можливо, для посилення зацікавлення цією культурою, чи перебільшена негативна реакція на «гнилу горівку». Очевидно, в такий спосіб подана антиалкогольна агітація.

Другим «економічним» матеріалом у цій «Зорі» була стаття І. Головацького під назвою «Дещо о гною» [3, с. 42—46]. Спочатку пояснено важливість цього органічного добрива для рослин. Автор вказав, що рослини для росту отримують поживу із землі за допомогою коріння. Поживою «є вода і все, що у воді розпускається, особливо навіз і всяка гнилина.» Відповідно, родючість землі залежить від кількості у ній гною. Тому землю необхідно угноювати.

Підвівши, таким чином, читача до розуміння важливості удобрення ґрунту, автор у наступних частинах статті зупинився на способах отримання гною та його застосування. По-перше зауважив, що якість цього сільськогосподарського «атрибуту» залежала від здоров'я худоби і від якості корму. Також вказав на види підстилки, які можна застосувати у стайнях, а це «бульбянку, хвою, деревне листя, очерет, опилки, навіть суху землю, мох... а навіть торф» [3, с. 43]. Тобто перерахував ті види, що були і придатними для цього, і були доступними селянину. Також зауважив, що для кращої консистенції гній можна не вивозити із стайні, бо він у такий спосіб набуває необхідної якості, крім того, є природним утеплювачем приміщення. Наведено застережні заходи. Другий спосіб отримання гною, придатного для удобрення, це зберігання його в «купах». Пояснено, як саме це раціонально робити.

У наступній частині автор розповів про спосіб застосування гною, при цьому вказав, які саме його види найкраще підходять для різного типу ґрунтів. Крім гною названо й інші види добрив — попіл («зола»), вапно, мелені кістки. Пояснив, що торф добре змішувати з попелом. Гашене вапно підходить до глинистих ґрунтів, кістки придатні для «кислих» земель, лук. Також автор застеріг селян від спалю-

² Фунт — міра ваги, що дорівнювала 409,5 г.

вання стерні чи трави. Хоч і вказав на можливість таких дій, однак зауважив, що це не можна практикувати тривалий час, бо вогонь випалює і «плодну землю», яка «стаєса безплодною» [3, с. 45].

У завершальній частині наголошено на важливості удобрення землі, для чого необхідні належні підходи щодо заготівлі удобрення і, перш за все, гною. Від цього залежала успішність селянських господарств. Завершив статтю моральними висловлюваннями щодо нерозважливого селянина: «не на кого жалуватися, коли їсти нема нічого, коли для худоби нема поживи, коли не ведеться господарство: винуватий він сам — його недбалість, його нерозум.» «Добрий господар не тільки береже хлівний гній старанно, но він уміє єще всяку нечистоту в хосен обернути». Господар повинен також готувати перегній із трави виполотої із грядки, листя із саду, попелу тощо для удобрення своєї землі [3, с. 46].

Загалом, ця стаття була більш-менш важливою з позицій прагматизму і придатності для застосування селянством. У ній почергово лаконічно викладено важливу інформацію, необхідну для розуміння важливості систематичного удобрення ґрунту, що забезпечувало його родючість, а, значить, і матеріальний стан селянства. Для цього у рекомендаційній формі пояснено, як приготувати якісний гній, які є види органічних добрив і як їх застосовувати, враховуючи специфіку землі та добрива. Моралізаторське завершення статті наголошувало на необхідності й можливості поліпшення ведення рільництва і наголошено, що це залежало виключно від господарських зусиль селян, а ця стаття давала необхідні знання для цього.

Першою у тому часі окремою книжкою, що була присвячена виключно господарській просвіті народу, стала перша частина серійного видання І. Бічая, під загальною назвою «Практична наука господарства сільського», що розповідала «О навозі» [2]. Вона складалася із передмови та чотирьох частин. Написана науково-популярним стилем із знанням справи. На відміну від попередніх видань, вона була складнішою для читання й містила повнішу інформацію, необхідну для розуміння важливості практики удобрення посівних ділянок та видів добрив і способів їх застосування. Щоправда, за своєю структурою, окремими трактуваннями вона нагадувала статтю І. Головацького тільки в ширшому плані щодо пояснень окремих складових предмету викладу.

У «Передньому слові» пояснено суть проблеми. На думку автора, на той час не було належних праць щодо вдосконалення сільського господарства, яке було єдиною у краї формою економічної діяльності, а земельні наділи зменшувалися, що ускладнювало і так не найкращу ситуацію на селі. Далі І. Бічай наголосив, що «старосвітський лад нашого господарства при нинішніх поступах часу попровадив до сумних, лиш негативних результатів. Нехай же гіркий досвід дотеперішній буде хоч наукою для нас на будуче». Автор вказав, що його праця буде охоплювати «всі галузі сільського господарства: о гною, о управі ріллі, о хові товару, о плодозміні, о пчільництві і т. д. [2; «Передне слово» б. в. с.]». Зауважено, що для її написання використано і власний досвід, і тогочасні праці про господарство і викладено це у спосіб придатний для практичного вжитку «особливо менших господарств».

На початку основної частини автор пояснив важливість удобрювання через характер розвитку рослин, яким для росту необхідно отримували «поживу» із повітря і ґрунту. Ґрунт, який не удобрювався, при постійному вжитку виснажувався, тому необхідно було його підживляти. Однак, важливо було знати чим саме, в який спосіб і в якій кількості. Тому рільникові потрібно було орієнтуватися у питаннях, як живляться рослини і які є «живла рослин» [2, с. 1]. Пояснивши таким чином важливість своєї праці і вагу викладеного у ній матеріалу, що мало посилити, чи викликати інтерес до цього просвітнього видання, автор у кількох наступних частинах виклав основні дані й поради, що мали навчити селян дбати про родючість власних земельних маєтностей і отримувати стабільні врожаї.

Логічним, після цього, була перша розповідь про те «Як живляться рослини». У ній пояснено принцип росту рослин на основі кліткового розвитку, що передбачав поступлення «поживи» з ґрунту і повітря. Отримуючи із зовнішнього середовища вологість, і «різні гази», а із землі різноманітні солі, кислоти (вуглецеву, азотну, фосфорну, аміачну та інші поживні речовини) кількість клітин збільшується, що і становить ріст рослин. Далі автор логічно перейшов до узагальненої характеристики гною, який, як зауважено, є головною умовою життя господарських культур, вказавши на три його види — рослинний, тварин-

ний і мінеральний. Наступні частини присвячені детальній характеристиці кожного із них.

Спочатку автор значну увагу зосередив на питанні «О навозі звірячим», який оцінено як найкращий засіб для удобрення полів, оскільки постачає рослинам вуглець і аміак. Далі подана детальна характеристика цього сільськогосподарського атрибуту, його походження і 4 види. Вказано, які рослини потребують для нормального росту кожного з них. У наступному блоці детально розказано як найкраще приготувати гній, щоб він був придатним для раціонального застосування. Пояснено відмінності гною в залежності від його походження (великої рогатої худоби, коней, курей) і спосіб застосування кожного з них. Також подано «рецепт» поліпшення якості цього важливого засобу удобрення шляхом облаштування місця для його зберігання («гноїща»). Окремим пунктом були поради щодо транспортування його на поля, спосіб приорування тощо.

У наступній частині праці розкрито поняття «рослинний гній», охарактеризовано окремі його види. Найперше пояснено користь від використання рослин сидератів, які внаслідок приорування збагачували землю, робили її родючішою. Перераховані їх види — «лубінь» жовтий (очевидно люпин — рід бобових, використовується як сидерат), гречка, білий буряк, горох, конюшина [2, с. 33—35].

Далі у підрозділі «О навозах мінеральних» пояснено що таке мінеральні добрива і потрактовано їх як гіршими до органічних, до того ж, надто дорогі. Вказано, на яких ґрунтах їх доцільно використовувати. Подано характеристику окремих міндобрив і викладено способи застосування. Пояснено, як готувати і використовувати вапно. При цьому висловлено і застереження у зв'язку із специфічним впливом його на родючість землі. Це прив'язано до приповідки: «вапно збагачує віття, а дітей робить бідними». Це означало, що тимчасова вигода від використання цього виду добрива з часом має негативний вплив на землю, поступово зменшує її родючість.

Також подана характеристика гіпсу, спосіб його використання. До природних речовин, придатних для удобрення, автор відніс і глину. Названо її види, і вказано які з них можна було застосовувати для різних ґрунтів, зокрема піщаних. До поліпшення родючості землі, як вважав автор, були придатними та-

кож пісок, торф, попіл, сажа, компост, мелені кістки. Кожному з цих засобів подано характеристику й рекомендації щодо правильного використання. Наприкінці книжки вміщено малюнки-схеми влаштування місця для правильного зберігання гною.

Загалом, ця книжка відзначалася ґрунтовним викладом питань щодо видів удобрення землі з метою зберігання і підвищення її родючості. Загальна схема, яку використав автор, передбачала перелік видів добрив, їх характеристику та класифікацію, призначення, способи застосування, застереження про можливі негативні наслідки від тривалого використання. Її зміст, структура, спосіб подачі матеріалу, доповнення свідчили про ґрунтовний підхід автора до цього видання. І. Бічай намагався запропонувати читачеві комплексний, різноманітний матеріал до пояснення значення, важливості й переконував в доцільності систематично удобрювати використовувану землю для того, щоб вона зберігала родючість, і запропонував засоби для її поліпшення. Викладений матеріал відзначався продуманою структурою, дидактичним підходом, вичерпною кількістю перерахованих засобів, зрозумілим поясненням щодо зберігання, використання різних видів добрив. Щоправда, не надто простий стиль, дещо складна мова викладу, можливо, ускладнювали її сприйняття тодішніми читачами. Зазначимо, що наступні дві частини цієї серії авторства І. Бічая, вийшли у 1875, 1877 рр.

П'ятим виданням, що вміщувало публікацію спрямовану на піднесення матеріального добробуту селян була стаття у черговій читанці «Просвіти» «Ластівці» під назвою «Що то вже у нас по селах не дієся (не байка, а сама правда)», яка складалася із двох частин, написаних в стилі оповідання [9, с. 46—51]. У першій розказано про нерозважливого господаря, який завдяки намові лихварів та власній піддатливості потрапив у скруту. Стаття починалася інформацією, що лихварі «в Белзі і Угнові мають той звичай, що в часі ярмарку снуються повсюди і напастують наших людей, щоб в них гроші позичити». Так вони намовили одного селянина на позику в 30 з. р. і визначили термін повернення боргу. Однак селянин його не дотримав, грошей не повернув. А лихвар, як це було домовлено, у випадку несплати, вижав господареву пшеницю. Це нанесло немалої шкоди селянинові, й він вже не мав змоги повернути борг. Лих-

вар заспокоював, казав, що нема чого журитися, бо «в Жовкві є така каса, де всім хлопам на ґрунт гроші позичає», і він все владнає. Селянин знову погодився, і з часом банк йому надав позику в 400 з. р. Повертаючись з грішми у супроводі лихваря додому, нерозважливий селянин не минав корчми, відвідував ярмарок, а, захмелілий, заснув, прокинувшись став нишпорити по кишенях «а ту і шеляга з позичених грошей нема». А, з часом і їх необхідно було повертати, а не було звідки. «По трьох літах спродано весь ґрунт і господарство через ліцитацію. Про марних тридцять ринських мусів наш чоловік полишити на старі літа батьківську хату, взяти кий жебрачий у руки та торби через плечі перевісити, і мандрувати у світ Божий за прошенням хлібом».

В другій частині [9, с. 52—54] у такому ж стилі розповідалося про іншого селянина «з-під Зборова», який позичив у лихваря 50 з. р. під заставу власного майна, що було засвідчено нотаріусом. Процент становив «по крейцерові від ринського на день». А в означений термін потрібно було вже віддавати 100 з. р. «Позичальник» віддав лише половину, а на другу половину лихвар визначив процент у півтора рази більший від попереднього. У домовлений час селянин повернув лише 50 з. р., а «процентних» 80 з. р. віддати не зміг. І знову просив відтермінувати сплату боргу. Загалом, селянин втратив маєток і став жебраком.

Головна ідея статті — показати і спосіб визиску селян лихварями через втягування їх в боргову кабалу із високими процентами, які постійно збільшувалися, і, на чому наголошувалося, вину самих нерозсудливих «господарів», що піддавалися на вмовляння і самі, через власні не найкращі якості, не могли адекватно реагувати й втрачали все своє майно. Автор, розповідаючи про типову ситуацію, намагався довести до селян основні причини такого негативного становища. Це вади самих селян: піддатливість, легковірність, неготовність сплачувати свої борги вчасно й в повному обсязі, марнотратство, нерозважливність, марнославство. Ця стаття була застереженням для людей, розкривала механізм лихварських дій і пояснювала небезпеку від власної нерозторопності, переконувала бути обережними й остерігатися лихви.

Остання в цьому періоді, шоста, публікація, спрямована на підтримку матеріального становища се-

лян, написана І. Наумовичем, що побачила світ у черговій просвітянській читанці «Мотиль» під назвою «О касах позичкових. (Письмо до руських громад)» [7, с. 39—50]. Написана у стилі оповідання, вона поєднувала і методи повчання, і пропаганди та агітації, застереження, критику.

Початок був дещо несподіваним як для такого роду друків й мав чітко виражену політичну основу, яка вказувала на причини тогочасних суспільних негараздів русинів. Автор розпочав статтю цікавим історичним екскурсом на політико-економічну тематику: «колись ми були славним народом, і не було багатшого краю, як наш руский край». «У князів наших, у бояр наших були незміренні багатства і люди наші не були бідні, бо... кожний русин був тогди як не купцем, то земледільцем». Після такого, дещо романтично гіперболізованого трактування заможного життя народу за «наших князів» наведено оцінку «теперішнього» стану русинів, а по суті причину злиднів. «Наш руський нарід тепер не має своїх панів, а чужих, що не його язиком говорять і брідяться його язика». Вони «раді би, щоби руське письмо і руський язык не були на світі». Інакше було в інших народів де всі свої: «як німці, то німці». Відповідно, «там німецький пан дбає о церков, о школі, о касу громадську, о все добро громадське, а у нас лише о корчми і о те, щоби люди мали що пити і голову чим запаморочувати». Кількість шинків, як вказано, така, що «ціле село смердить горівкою і нуждає» [7, с. 39—41].

В такий «історичний» спосіб, протиставивши рівень життя «колись» і «тепер», І. Наумович пояснив читачам причини їхньої матеріальної скрути — національний гніт. І, по суті, вказав на політичний шлях вирішення проблем. Бо в країнах, де «всі свої», пани піклувалися про простих людей, а в «нас» чужі пани дбали лише про визиск, до того ж з допомогою поширення алкоголізму. Звідси напрошувався логічний висновок, щоб у нас було так, як колись за «наших князів», або так, як у інших народів, наприклад у німців, потрібно було мати «своїх панів», або самим ставати панами. Чи було це на-пів скритою формою пропаганди ідеї національної незалежності, чи висловлюванням, в такий спосіб, симпатій до Росії, що могло бути властивим цьому представникові московфільського напрямку, сказати важко. Однак вказівка на політичні причини бідкування народу прозвучала чітко, без будь-яких обтічних натяків.

Тому, як випливало із попередніх міркувань, саме «чужі пани» призвели до такого стану народу. Бо засилля шинків спричинило зубожіння і «єсть у нас села, де уже через половину, або і дві третини ґрунтів займали» лихварі. Далі автор відтворив непривабливу картину сільського життя. За його твердженням народ співаєється, «люди... обдерті, як би то не люди, а яка дичина, живють без набожества, без молитви і до злодійства, і до рабунку беруться, бо нужда і горілка всього навчить» [7, с. 41].

Нераціональному, згубному використанню заробленого автор протиставив, очевидно із виховною, пропагандистською метою кращий спосіб. Він переконував, що гроші, які селяни пропивали, можна було б потратити на «одежу, на порядні хати... на книжки, на всяку науку». А з часом могли б зажити так, як німці-колоністи, які «мають гроші кожний у себе і в громадській касі». Для чіткішого пояснення причин насущних проблем порівнював життя німецьких колоністів поблизу Коломиї із зубожілим існуванням галичан. У німців гарні доми, в достатку худоби. А в корчмі там не німець, а наш мужик сидить. І висновок: «видите, люди добрі, що то тверезість, що то світло і розум». А у нас найдемо «великого ворога нашого: темноту» [7, с. 42—43]. Тому люди співають, і земля переходить до шинкарів, бо «темні і не знають собі поради». Через це селяни, маючи по 10 чи 15 тисяч «облігацій позичкових», не вміють їх використати з користю.

Після чого вказав на вихід із скрутного становища — порятунок у касах позичкових. І розповів, як «спродати наші облігації, а з них зробити... порядну касу». Навів приклад вдалої діяльності такої каси, у якій вже знаходилося «3 400 з. р. і борги поплачено, і зоставлену землю викупили. Процент 12 (один крейцер від ринського на місяць)». І заклик: «то, люди добрі, ми вам жичим, щоби і ви у ваших громадах туя [касу] зробили, і раз на всегда попрощалися з лихвою». Далі застереження і порада: «ніхто вам... не допоможе, як собі самі не допоможете». Не допоможе банк, що ніби бере 12%, а в дійсності більше виходить, а у своїй касі процент менший [7, с. 44—48].

Далі автор навів чіткіші поради щодо заснування громадської позичкової каси. Знову наголосив на важливості у цьому облігації. Він писав: «по-правді добре би було, щоби наші громади, де мають такі

гроші в облігаціях, переменяли їх, і позаводили собі каси». При цьому автор застеріг, щоб для її ведення були добрі люди «і не хотіли в громадську касу руку вмочити». А «до того треба начальства чесно і порядного». На завершення додав, що каса стане «помічною» і під час збору податків. Вказав також, що раціонально буде виплачувати борг щоквартально по $\frac{1}{4}$ з визначеного процента, який буде зменшуватися. Тобто за чотири квартали боржник мав повністю сплатити борг.

Публікація І. Наумовича складалася із трьох частин. Перша, у субпідрядній формі пояснювала політичні, звідси і соціальні причини селянської нужди. Втрата незалежності призвела до того, що колись багатий край через політику визиску чужинських можновладців перетворився на край зубожілого, «темного народу». Чужі пани, які дбали лише про власний добробут, за допомогою поширення пияцтва тримали люд у покорі й нужді. Для унаочнення наведено приклад німців, у т. ч. й німецьких колоній у Галичині, в яких «всі свої» і рівень життя, а загалом і розвитку, були незрівнянно вищими від русинів. Друга частина пояснювала тодішній стан суспільства, що був наслідком чужинецької політики — пияцтво, деморалізація, у т. ч. безбожництво, криміналізація суспільства свідчили про «темноту народу», яка і була головною причиною негараздів і призводила до втрати землі селянами. Третя частина присвячена пропаганді й агітації шляхів виходу із скрути. Ними були, як можна зрозуміти, освіченість, про яку мали б дбати селяни, релігійність і активна життєва позиція, яка передбачала власні дії, спрямовані на захист своїх матеріальних інтересів. До цього закликав І. Наумович рекомендуючи заснування громадських позичкових кас, за рахунок продажу «облігацій», якими володіли сільські громади. Також пояснював, як саме необхідно було вести таку касу, зосередивши увагу на чесності його керівництва. Ця стаття мала ідеологічне й прагматичне значення й дещо виходила за рамки виключно економічної просвіти. Вона охоплювала політико-соціальну й економічну сфери.

Ця стаття І. Наумовича за своїм духом і тематичною спрямованістю перегукувалася із брошурою о. С. Качали. В обох присутній політичний аспект, чітка вказівка на «темноту народу» як на головну причину злиднів, пропаганда самостійності у справі

забезпечення матеріального добробуту, що мала базуватися на власній ініціативі громад. Також обидві публікації були спрямовані на спонукання селян до творення громадських кас позичкових.

Загалом, просвітяни, вказавши в ідеології на важливість економічної проблематики майбутніх видань для народу і на поступовість подачі книжок з таким тематичним спрямуванням, в основному дотримувалися цих ідейним уявлень. Тому спочатку намагалися друкувати матеріали пізнавального, навчального, релігійного характеру, літературні твори. Однак, реальність внесла свої корективи. Перші друки, як виглядає, значною мірою залежали від готовності Товариства до такої діяльності, позиції окремих авторів, фінансових можливостей. Відповідно, незважаючи на задекларовану відтермінованість економічних праць, «Просвіта» вже в перший рік діяльності започаткувала видання, спрямовані на підтримку матеріального становища народу.

Порушення пролонгованого підходу щодо друку такого виду літератури, зумовлено ініціативою о. Ст. Качали, і вже у 1869 р. Товариство пускає у світ першу брошуру, спрямовану на соціально-економічне поліпшення становища галицьких селян. На далі, економічна тематика поміщувалася і в альманахах, які домінували, і в окремих виданнях. Із них: у «Народному Календарі» на 1870 р. 7 заміток, у альманахах-читанках — 4 публікації («Зоря» за 1870 р. — 2 статті, «Ластівка» і «Мотиль» за 1874 р. — по 1 статті). Загалом, 11 публікацій, вміщених у 4-х збірниках.

Також у тому часі «Просвіта» опублікувала два окремих видання на вказану тематику. Це брошури о. Ст. Качали й І. Бічая. Якщо перша праця була «випадковою», то книжка «О навозі» й наступні видання цього автора на господарську тематику, що побачили світ у 1875 і 1877 рр. свідчили про долучення до статей в альманахах окремих друків на господарську тематику, що, певним чином, відповідало ідеологічним засадам Товариства.

За тематичним спрямуванням: 9 публікацій стосувалися поліпшення господарства і 3 торкалися соціально-економічної сфери. Господарська проблематика передбачала, перш за все, поради із агрономії, та ветеринарії.

В соціальному вимірі праці були спрямовані на піднесення матеріального добробуту виключно се-

лян. З асоціативних позицій вони мали два напрямки. Перший передбачав підтримку господарів-індивідуалів. Наведені рекомендації щодо раціоналізації сільськогосподарського виробництва могли використовувати окремі селяни для ефективнішого ведення власних господарств. Це стосувалося поради із агрономії, ветеринарії. Публікації, що мали соціально-економічний характер (поради щодо протистояння лихварству) частково могли бути корисним і окремим селянам і частково могли бути реалізованими лише зусиллями громади, оскільки передбачали об'єднання селян для заснування громадських шпихлірів і позичкових кас. Це стосувалося кооперації і самоорганізації селян.

За характером і тематичним спрямуванням рекомендації передбачали дії у двох векторах. Перший пропагував раціоналізацію і вдосконалення власного господарства селян, другий — організаційні заходи, спрямовані на захист від лихви.

Праці, що стосувалися рекомендацій на сільськогосподарську тематику, давали, хоч почасти, не великий обсяг знань, однак вони акцентували увагу на можливості, доцільності й реалістичності поліпшувати своє економічне становище. Частина з них мала радше моральне значення, що передбачало спонукання до дії та вказувало, як саме необхідно поступати, й засвідчувала увагу з боку «просвіченої верстви» до своїх земляків, основна маса яких була селянами.

Друки соціально-економічного характеру мали складнішу форму й передбачали комплексний підхід щодо визначення причин тодішніх проблем і шляхів їх подолання. У них суспільство розглядалося з позицій політико-соціальних взаємин, що мали вплив на його духовно-матеріальний стан. Відповідно, автори вказували на причини зубожіння та пропагували шляхи їх подолання. Причини подавалися в історично-детермінованому вимірі із поясненням суб'єктивних факторів як похідних від них. Згідно цього, автори вказували на те, що селянство, внаслідок панщизняного підданського стану вражене алкоголізмом (пропінація) та неосвічене. Однак зазначали, що такий стан був оправданим за панщини, а в нових умовах соціальної свободи це перетворювалося на фактор занепаду народу в моральному і матеріальному відношеннях, тобто набував суб'єктивного «статусу». Такий стан ставав основною причиною негараздів. Його о. Ст. Качала, і о. І. Наумович нази-

вали «темнотою» та «нерозумом» селян, які розшифровували як низку негативних особистісних і суспільних вад: пияцтво, неосвіченість, деморалізованість і нехтування релігійними чеснотами, схильність до антисоціальної поведінки, лінивість, піддатливість, легковірність, неготовність сплачувати свої борги вчасно й у повному обсязі, марнотратство, нерозважливість, марнославство, відсталість, нерозуміння політичних обставин і правових взаємин. Визначення причин проблем суспільства супроводжувалося пропагандою і агітацією шляхів і засобів поліпшення становища. Названі автори пропонували «темноту» замінити на просвіту народу через поширення освіти (запровадження початкових шкіл, читання газет, просвітніх видань), викорінювати особистісні вади і замінювати їх на працьовитість, ощадність, творення основ громадянського суспільства (самим вирішувати свої проблеми, зокрема через заснування громадських шпихлірів і позичкових кас). У цих працях у латентній формі пропагувалася ідея національної соборності. А приклади із вдалого господарювання чехів та німців поширювали ідеї європейської моделі суспільного розвитку.

Форма подачі, викладу матеріалу була прилаштована до потреб і можливостей сприйняття інформації селянством краю. Тому більша частина з опублікованих видань написана у стилі оповідання, одна у діалоговій формі. Також використано дидактичний, повчальний підхід, елементи критики, почасти гострого засудження негативних окремих суспільних рис, що спрямовувалися на пропаганду й агітацію способів вдосконалення господарювання і захисту від лихви. В окремих публікаціях, очевидно з метою посилення зацікавлення виданням, на початку тексту подавалися короткі історичні екскурси, різні цікавинки, що полегшували читання й сприйняття матеріалу. Певним винятком була праця І. Бічая, написана дещо з інших позицій. Добре розроблена структура, вдало підібраний і, значним чином, вичерпний матеріал, наявність прагматичних порад, схем-ілюстрацій поєднувалася із дещо складною формою викладу матеріалу, специфічною термінологією. Це могло, певним чином, ускладнювати читання і сприйняття тексту.

Такі друки мали моральне, дидактично-прагматичне, пізнавальне значення й доступність, легкість сприйняття. Селянам залишалося читати,

«озброюватися» необхідними для поліпшення ведення власного господарства знаннями і використовувати їх для забезпечення особистого матеріального добробуту.

1. Центральний Державний Історичний Архів України (м. Львів). — Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 7628. — С. 14.
2. Бічай І. Практична наука господарства сільського: у 3 частинах / І. Бічай. — Львів : Просвіта, 1873. — Ч. I. О навозі. — 69 с.
3. Головацький І. Дещо о гною / Іван Головацький // Зоря. Читаночка для сільських людей. Кн. 4. — Львів : Просвіта, 1870. — С. 42—46.
4. К. Г. [Партицький О.] Дещо про письменство / О. Партицький // Зоря. Читаночка для сільських людей. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 3—9.
5. [Качала С.] Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських селян / о. Степан Качала. — Львів : Просвіта, 1869. — 56 с.
6. К. Ст. Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських громад. / о. Степан Качала. — Львів : Просвіта, 1874. — 80 с.
7. Наумович І. О касах позичкових. (Письмо до руських громад) / о. Іван Наумович // Мотиль. Читанка для руського народу уложена русинами перемискими (Письмо для науки і забави). — Львів : Просвіта, 1874. — С. 39—50.
8. О хобобах овець // Народний Календар на рік звичайний 1870. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 43.
9. Правда. Що то вже у нас по селах не дієся (не байка, а сама правда) // Ластовка. Читанка для руського народу уложена львівськими фармазонами. — Львів : Просвіта, 1874. — С. 46—51.
10. Справоздане з перших загальних зборів товариства «Просвіта» / Н. Вахнянин // Правда. — 1868. — № 43. — С. 513—516.
11. Справоздане з перших загальних зборів товариства «Просвіта» / А. Січинський // Правда. — 1868. — № 44. — С. 525—526.
12. Юнович Р. Дещо про бульбу / Р. Юнович. // Зоря. Читаночка для сільських людей. Кн. 4. — Львів : Просвіта, 1870. — С. 35—42.
13. Як запобігти бракові гною // Народний Календар на рік звичайний 1870. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 37—38.
14. Як і коли сіяти ячмінь // Народний Календар на рік звичайний 1870. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 42.
15. Як найліпше тучити звірят // Народний Календар на рік звичайний 1870. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 37.
16. Як позбутися хробацтва на городі // Народний Календар на рік звичайний 1870. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 40.

17. Як розводити добрі шпараги // Народний Календар на рік звичайний 1870. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 41.
18. Як ходити коло коней // Народний Календар на рік звичайний 1870. — Львів : Просвіта, 1869. — С. 38—39.

Volodymyr Pashuk

THE PROSVITA SOCIETY'S FIRST EDITIONS
ON THE SOCIO-ECONOMIC
AND HOUSEKEEPING THEMES IN 1869 TO 1874

The paper has brought some characteristics of first editions on themes of social economy as well as household works and farming issued by *Prosvita* Society and published in various almanacs and separate prints at the period of 1869 to 1874. These had contained certain recommendations (general data of agronomy and veterinary) as for efficient agricultural management and better care of the domestic animals). To prevent the bankruptcies of farm economies popularization had been lead of some means for strengthening of peasants' financial situation through the establishing of public granaries and pawnshops, being well-known and effective forms of cooperation. At the same time, there had been spread some calls for fighting people's negative features, as inebriety, laziness, ignorance, extravagance on the one hand, and cultivating temperance, diligence, thrift and establishing schools with native language education on the other.

Keywords: the *Prosvita* Society, enlightenment publications on the socio-economic and agricultural themes, father

St. Kachala, I. Bichay, father I. Naumovych, R. Yupunovych.

Владимир Пашук

ОБЩЕСТВО «ПРОСВИТА»:
ПЕРВЫЕ ИЗДАНИЯ НА СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКУЮ И ХОЗЯЙСТВЕННУЮ
ТЕМАТИКУ. 1869—1874 гг.

Охарактеризованы первые издания Общества «Просвита» на социально-экономическую и хозяйственную тематику, помещенные в альманахах и отдельных изданиях в период 1869—1874 гг. В них помещались советы (главным образом сведения из агрономии и ветеринарии) относительно ведения рационального сельскохозяйственного производства, усовершенствования ухода за домашним скотом. Кроме этого, с целью предотвращения разорения крестьянских хозяйств, пропагандировались средства укрепления их финансового состояния посредством создания общественных амбаров и кредитных касс — известных и эффективных форм кооперации. Также высказывались призывы искоренять собственные негативные качества — пьянство, лень, невежественность, расточительность, а вместо них культивировать трезвость, трудолюбие, бережливость, основывать школы с родным языком обучения.

Ключевые слова: Общество «Просвита», просветительские издания на социально-экономическую и хозяйственную тематику, о. Ст. Качала, И. Бичай, о. И. Наумович, Р. Юновыч.